

TARSÛSÎ'NİN (Ö.1145/1732) HÛSÛN VE KUBUH
HAKKINDAKİ “TELVÎH^{UN} İLÂ'T-TERCÎH FÎ
MES' ELETİ'T-TAHSÎN VE'T-TAKBÎH” ADLI RİSÂLE-
SİNİN İNCELEME, TAHKİK VE TERCÜMESİ
CRITICAL EDITION, EXAMINATION AND TRANSLATION OF
THE RİSÂLAH OF MUHAMMAD İBN AHMAD AL-TARSÛSÎ'S
(D. 1145/1732) ENTITLED “TALVÎH^{UN} İLÂ AL-TARCÎH FÎ
MAS' ALAH AL-TAHSÎN WA AL-TAKBÎH” ON HÛSN AND QUBH

MUSTAFA SAİT KAPLAN & MUSTAFA BORSBUĞA

[Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı,
Res. Asst., Ondokuz Mayıs University Faculty of Divinity, Department of Tafsir
mustafasait.kaplan@omu.edu.tr

<http://orcid.org/0000-0003-3197-3406>

Arş. Gör., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kalam ABD,
Res. Asst., Ankara Sosyal Bilimler University Faculty of Divinity, Department of Kalam
mustafa.borsbuga@asbu.edu.tr

<http://orcid.org/0000-0003-3197-3406>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 19 Mart / March 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 25 Nisan / April 2021

Yayın Tarihi / Published: 24 Haziran / June 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Yıl / Year: 2021 *Sayı – Issue:* 50 *Sayfa / Pages:* 643-677

Atıf/Cite as Kaplan, Mustafa Sait & Borsbuğa, Mustafa. “Tarsûsî'nin (ö.1145/1732) Hüsün ve Kubuh Hakkındaki “Telvîh^{un} ilâ't-tercîh fî mes'eleti't-tahsîn ve't-takbîh” Adlı Risâlesinin İnceleme, Tahkik ve Tercümesi-Critical Edition, Examination and Translation of The Risâlah of Muhammad ibn Ahmad al-Tarsûsî's (d. 1145/1732) Entitled “Talvîh^{un} ilâ al tarcîh fî mas'alah al-tahsîn wa al-takbîh” on HÛSN and QUBH”. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity 50 (Haziran-June 2021): 643-677. <https://doi.org/10.17120/omuifd.899678>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

Tarsûsî'nin (ö.1145/1732) Hüsün ve Kubuh Hakkındaki “*Telvîh^{un} ila't-tercîh fî mes'ele't-tahsîn ve't-takbîh*” Adlı Risâlesinin İnceleme, Tahkik ve Tercümesi

Öz: Bu makale, öncelikle Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'nin (ö.1145/1732) hüsün ve kubuha ilişkin *Telvîh^{un} ila't-tercîh fî mes'ele't-tahsîn ve't-takbîh* adlı muhtasar risâlesini muhteva açısından inceleyerek, onun hüsün ve kubuh meselesini nasıl çözümlediğini ele alacaktır. Bunun yanı sıra makalede, söz konusu risâlenin tahkik ve tercümesi de yapılarak risâle literatüre kazandırılacaktır. Literatürde insanın irâdî/bilinçli fiillerinin ahlâkî veya dinî değerini ifade etmede kullanılan kavramlar olan hüsün ve kubuh meselesine ilişkin metin, şerh, hâşiye ve ta'likât şeklinde büyük bir risâle geleneğinin ortaya konulduğu bilinmektedir. Bir Osmanlı âlimi Tarsûsî'nin ele aldığı bu muhtasar risâle ise söz konusu yazım geleneğinin halkalarından birini teşkil etmektedir. Tarsûsî, risâlede ilk aşamada hüsün ve kubuhla neyin kastedildiği üzerinde durarak Eş'arî, Mâtürîdî ve Mu'tezilî mezheplerin hüsün ve kubuha dair temel görüşlerini herhangi bir tasdik ve yorumlamada bulunmaksızın ortaya koyar. İkinci aşamada Tarsûsî, bu mezheplerin birbirinden ayrışma ve farklılaşma noktalarına değinir. Üçüncü aşamada ise “ashâbımız” dediği Mâtürîdîler'in yaklaşımını ön plana çıkararak bu mezhebin görüşünü detaylandırır. Tarsûsî, eşya ve eylemdeki hüsün ve kubuhun niteliklerini anlama noktasında Eş'arî mezhebinin aklı ihmal etmeleri ve Mu'tezile mezhebinin ise aklı önceleyerek dinin bu konudaki dahlini tâli ve ikincil konumda görmeleri sebebiyle bu mezheplerin mesele hakkında tutarlı olmadıklarını kabul eder. O, bu konu hakkındaki doğru yaklaşımın yalnızca Mâtürîdîler tarafından ortaya konulduğunu savunur. Müellif; Mâtürîdîler'in, fiil ve eşyadaki hüsün ve kubuhun bilinmesinde hem aklın hem de şerî'atın dahlini ve rolünü kabul ettiklerini ve dolayısıyla dengeyi sağladıklarını benimser. Tarsûsî, söz konusu muhtasar risâlesinde mezkur mezheplerin hâkim paradigmalarını ifade ile yetinir, yeni tartışmalara ve açılımlara yönelmez.

Anahtar Sözcükler: Kelâm, Tefsîr, Ef'âl-i 'ibâd, Hüsün, Kubuh, Tarsûsî.

Critical Edition, Examination and Translation of The Risâlah of Muhammad ibn Ahmad al-Tarsûsî's (d. 1145/1732) Entitled "Talvîh^{UM} ilâ al-tarcîh fî mas'alah al-tahsîn wa al-takbîh" on Husn and Qubh

Abstract: This article will first examine Muhammad ibn Ahmad al-Tarsûsî's (d. 1145/1732) risâlah "Talvîh^{UM} ilâ al-tarcîh fî mas'alah al-tahsîn wa al-takbîh" that on husn and qubh in terms of content and discuss how he resolved the issue. In addition, In this study, the critical edition and translation of this risâlah will also be done. In the literature, it is known that a great rasâil tradition has been put forward in the form of text, such as hâshiyah, sharh, ta'liqât and ihtîşâr on the issue of husn and qubh, which are concepts used to express the moral or religious value of human willing/conscious acts. This short risâlâh written by Tarsûsî, an Ottoman scholar, is one of the rings of this writing tradition. In the first stage of the article, Tarsûsî elaborates on what is meant by husn and qubh and presents the basic views of the Ash'arism, Mâturîdism and Mu'tazila sects regarding the husn and qubh without any confirmation or interpretation. The second stage is the author, points of separation and differentiation of these sects. In the third stage, he elaborates the view of this sect by highlighting the approach of the Mâturîdîs, whom he called "our companions". Tarsûsî acknowledges that these sects are not consistent about the issue due to the fact that the Ash'arî sect neglected the mind at the point of understanding the characteristics of husn and qubh in things and action (fi'l), and because the Mu'tazile sect prioritized reason and regarded the involvement of religion in this matter as secondary and secondary. Here, he argues that the correct approach on the subject was put forward only by the Mâturîdîs. He acknowledges that the Mâturîdîs accepted the involvement and role of both reason and religion in knowing the husn and qubh in deeds and things, and therefore they achieved the balance. Tarsûsî contented himself with expressing the dominant paradigms of the aforementioned sects in the aforesaid risâlah, and did not turn to new discussions and expansions.

Keywords: Kalâm, Tafsîr, Af'âl al-'ibâd, Husn, Qubh, Tarsûsî.

Giriş

Genelde insan fiilleri daha özelde ise insanın irâdî/*bilinçli* fiilleri, İslâm düşünce geleneğinin ilk dönemlerinden itibaren farklı başlıklar altında ve muhtelif ilmî disiplinler dahilinde incelenmiştir. Mesele; kelâm, tefsir, fıkıh, tasavvuf ve ahlâk alanlarında irâde-i cüz'îye, halk-ı 'amâl, ef'âl-i

'ibâd, kazâ-kader ve hüsün-kubuh gibi müteaddit başlıklar altında bu disiplinlerin kendi ontolojik ve epistemolojik perspektifleri bağlamında incelenmeye konu olmuştur. Dolayısıyla hüsün ve kubuh meselesi de fiiller konusuyla bağlantılı şekilde gündeme gelmiştir.¹

Meselenin çok boyutlu olması sebebiyle buna ilişkin önemli bir yazım geleneği ve literatürünün de teşekkül ettiği görülmektedir. Konu, ilk dönemlerden itibaren canlılığını sürdürmekle beraber Osmanlı ilim muhitinde de bu canlılık ve hareketlilik artarak çok katmanlı bir metin anlayışına dönüşmüştür. Çalışma konusu olan Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'ye ait *Telvîh^{un} ila't-tercîh fî mes'ele't-tahsîn ve't-takbîh* risâlesi Osmanlı yazım geleneği bağlamında ortaya konulan muhtasar nitelikteki çalışmalardan bir tanesidir. Risâle, mesele hakkındaki mezhep ve düşünceleri özet ve anlaşılır bir dille tanıtmayı, Mâtürîdî bir temâyül göstermesi ve de Mâtürîdî ile selef mezhepleri arasında mukayese yoluyla bir bağ kurması nedeniyle önem arz etmektedir.

1. Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği

1.1. Müellifin İsmi, Nesebi ve Hayatı

Biyografi kaynaklarında Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'nin yaşamına dair ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Müellif hakkında terceme malumatının bulunduğu kaynaklardaki bilgiler büyük oranda birbirinin tekrarı kısmen de olsa müteârirî şekildedir. Tam adı Muhammed b. Ahmed b. Muhammed et-Tarsûsî olan müellifin doğum tarihi kaynaklarda yer almamaktadır. Kaynaklardaki malumattan anlaşıldığı üzere Mersin Tarsus'ta doğmuş, ilk eğitimini Tarsus müftüsü babası Ahmed Efendi'den telakki etmiştir. İlim tahsil etmek için Hicâz, Şâm ve İstanbul'da bulun-

¹ Asım Cüneyd Köksal, "Osmanlılarda Mukaddimât-ı Erbaa Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/27 (2016), 4-12; Asım Cüneyd Köksal, "İslâm Hukuk Felsefesinde Fiillerin Ahlâkîliği Meselesi", *İslam Araştırmaları Dergisi* 28 (2012), 3-12; Şule Güldü, "Fıkıh Usûlü Ve Kelâmın Kesiştiği Nokta; Hüsün-Kubuh Zemininde İnsan Fiili, Samsûnizâde'nin Hâşiyetü's-Suğrâ ale'l-mukaddimâtî'l-Erbaa'sının Değerlendirme ve tahkiki", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 34 (2019), 470.

muştur.² Babasının vefatının ardından Tarsus müftülüğüne atandığından dolayı Bursevî'nin *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde kendisinden Tarsûsî Mehmed Efendi (Müftü) diye bahsedilmektedir. Telif etmiş olduğu eserlerden referansla onun kelâm, fıkıh, fıkıh usûlü, hadîs, tefsîr, Arap dili, mantık ve astronomi gibi dinî ilimler, alet ilimleri ve pozitif bilimler ile iştigal ettiğini söylemek mümkündür. Müellifin ölüm tarihiyle alakalı 1117, 1140, 1143 ve 1145 şeklinde farklı tarihler zikredilse de onun 1145/1732 senesinde vefât ettiği hususunda genel bir kabul vardır.³

1.2. Müellifin Hocaları ve Talebeleri

Tarsûsî'nin hayatı hakkında yapılan çalışmalarda onun hocaları olarak Ahmed b. Muhammed el-Kuşâşî (ö. 1071/1661), Vâni Mehmed Efendi (ö. 1096/1685) ve Muhammed b. Ali el-Kâmilî (ö. 1131/1661) gibi alimlerin isimleri zikredilmektedir. Ayrıca bu çalışmalarda Ebû Saîd el-Hâdimî'nin (ö. 1176/1762) babası Kara Hacı Mustafa Efendi'nin (ö. 1147/1734) Tarsûsî'den bizzat ders aldığı ve Tarsûsî'nin öğrencisi olduğu bazı icâzetnâme kayıtlarından hareketle belirtilmektedir.⁴

647

OMÜİFD

1.3. Müellifin Eserleri

Tarsûsî'nin eserleri hakkında ayrıntılı malumat veren Kahraman'a göre Tarsûsî'nin çok sayıda eseri olmasına rağmen Bursalı Mehmed Tâhir ve Fındıklılı İsmet, müellife ait sadece *Mir'ât haşiyesi* ve *Ünmûzecü'l-Ulûm*

² Abdullah Kahraman, "Tarsûsî Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/115.

³ Muhammed Tâhir Bursevî, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333/1914), 1/348; Abdullah Kahraman, "Tarsûsî Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/115-116; Nusrettin Bolelli - Adem Doğan, "Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'nin Hayatı ve Eserleri", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2019), 285-309.

⁴ Kahraman, "Tarsûsî Mehmed Efendi", 40/115; M. Zâhid Kevserî, *et-Tahrîrû'l-vecîz fimâ yebteğîhi'l-müstecîz*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1413/1993), 20, 28; Yaşar Sarıkaya, *Merkez ile Taşra Arasında Bir Osmanlı Âlimi: Ebû Saîd el-Hâdimî* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2018), 35-36, 39, 49, 143-145; Borsbuğa, "Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'nin İrâde-i Cüz'îyye ve İnsan Fiillerine Dair 'Ta' dilü'l-akvâl fî mes'eleti halkî'l-'a'mâl' Adlı Muhtasar Risâlesinin İnceleme, Tahkik ve Tercümesi", 217.

eserlerini zikretmekle yetinmiş; Bağdatlı İsmail Paşa ise sadece *Mir'ât* ve *İsbâtü'l-vâcib* haşiyelerini zikretmiştir. Ancak Kahraman, kütüphane kataloglarında müellife ait birçok yazma eserin nüshalarının bulunduğunu ifade eder.⁵ Aşağıdaki tabloda müellifin ilimlere göre tasnif edilmiş yazma nüshaları hakkında bilgi verilecektir.

Tablo 1: et-Tarsûsî'nin Eserleri

İlim Dalı	Eserleri
648 OMÜİFD	<p>1. <i>Hâşiye 'alâ risâleti isbâti'l-vâcib ve havâşihâ.</i></p> <p>Celâleddin ed-Devvânî'nin "İsbâtü'l-vâcib" eserine dair bir hâşiyedir.⁶</p> <p>2. <i>Ta'dilü'l-akvâl fî mes'eleti halki'l-a'mâl.</i></p> <p>Bu risâle insan filleri, irâde-i cüz'iyeye ve hüsün ve kubuh hakkında muhtasar bir risaledir.⁷</p> <p>3. <i>Telvîhun ila't-tercîh fî mes'eleti't-tahsîn ve't-takbîh.</i></p> <p>Çalışmamıza konu olan bu risale hüsün ve kubuh meseleleriyle alakalı muhtasar bir risale olup Ta'dilü'l-akvâl fî mes'eleti halki'l-a'mâl risalesiyle birlikte yazılmıştır.⁸</p>
	<p>1. <i>Hâşiyetü't-Tarsûsî 'alâ mir'âti'l-usûl.</i></p> <p>Molla Hüsrev'e ait <i>Mir'âtü'l Usûl</i> adlı fıkıh usûlü eseri üzerine kaleme alınmış bir haşiyedir.⁹</p>

⁵ Kahraman, "Tarsûsî Mehmed Efendi", 40/115.

⁶ Mehmed Efendi Tarsûsî, *Hâşiye 'alâ risâleti isbâti'l-vâcib ve havâşihâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab, 1172).

⁷ Mehmed Efendi Tarsûsî, *Ta'dilü'l-akvâl fî mes'eleti halki'l-a'mâl* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 1017).

⁸ Mehmed Efendi Tarsûsî, *Telvîhun ila't-tercîh fî mes'eleti't-tahsîn ve't-takbîh* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 1017).

⁹ Mehmed Efendi Tarsûsî, *Hâşiyetü't-Tarsûsî 'alâ mir'âti'l-usûl* (İstanbul: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 932).

	2. <i>Şerhu tuhfeti'l-mülûk</i> . ¹⁰
Tefsir	1. <i>Hâşiye 'alâ envâri't-tenzîl ve esrâri't-te'vîl</i> . Bezvâvî'nin (ö. 685/1286) <i>Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl</i> adlı tefsirinin Mülk, Ankebût, Rûm ve Me'âric surelerinin haşiyesidir. ¹¹ 2. <i>Kışşatü Yûsuf</i> . ¹² 3. <i>Hâşiye 'alâ tefsîri sûreti Yâsîn</i> . ¹³
Mantık	1. <i>Hâşiye 'alâ hâşiyeti Kul Ahmed 'ale'l-feva'idi'l-fenâriyye</i> . Ebherî'nin <i>Îsâğûcî</i> adlı mantık eserine Molla Fenârî'nin (ö. 834/1431) kaleme aldığı <i>el-Fevâ'idü'l-fenâriyye</i> isimli şerh hakkında Kul Ahmed'in (ö. 950-1543-?) yazmış olduğu haşiyenin haşiyesidir. ¹⁴
Arap dili	1. <i>Miftâhu'l-hulâsa li'l-miftâh</i> . Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) Arap grameri ve belagati hakkındaki kitabının belagatle alakalı üçüncü bölümünün hülâsasını yaptığı kitabıdır. ¹⁵
Astronomi	1. <i>Kifâyetü'l-ma'tûrât fi'l-'amel bi-rub 'i'l-mukantarât</i> . ¹⁶

¹⁰ Mehmed Efendi Tarsûsî, *Şerhu tuhfeti'l-mülûk* (Ankara: Milli Kütüphane, Adana İl Halk., 1041).

¹¹ Mehmed Efendi Tarsûsî, *Hâşiye 'alâ envâri't-tenzîl ve esrâri't-te'vîl* (İstanbul: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 414).

¹² Mehmed Efendi Tarsûsî, *Kışşatü Yûsuf* (Ankara: Ankara Milli Kütüphane, Adana İl H., 630).

¹³ Mehmed Efendi Tarsûsî, *Hâşiye 'alâ tefsîri sûreti yâsîn* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3699).

¹⁴ Mehmed Efendi Tarsûsî, *Hâşiye 'alâ hâşiyeti Kul Ahmed 'ale'l-feva'idi'l-fenâriyye* (İstanbul: H. Selim Ağa Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, 688).

¹⁵ Mehmed Efendi Tarsûsî, *Miftâhu'l-hulâsa li'l-miftâh* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kasıdecizade, 736).

¹⁶ Mehmed Efendi Tarsûsî, *Kifâyetü'l-ma'tûrât fi'l-'amel bi-rub 'i'l-mukantarât* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar, 904).

1.4. Risâlenin İsmi ve Müellife Aidiyeti

Çalışmamıza konu olan risâlenin ismi kaynaklarda zikredilmemekle beraber kütüphane kataloglarında iki adet nüshası olduğu görülmektedir.¹⁷ Tarsûsî, *Ta'dilü'l-akvâl fi mes'eleli halki'l-'a'mâl* adlı risâlesi ile çalışmamıza konu olan *Telvîh^{um} ila't-tercîh fi mes'eleli't-tahsîn ve't-takbîh* adlı risâlesini birlikte ele almış ve hatta insan fiilleri ve irâde-i cüz'iyeye ilişkin olan *Ta'dilü'l-akvâl* risâlenin mukaddimesinde tahkik ettiğimiz risâleyi *Telvîh^{um} ila't-tercîh fi mes'eleli't-tahsîn ve't-takbîh* olarak adlandırmıştır.¹⁸ Söz konusu bu isim - her iki nüshada da görüldüğü üzere- irâde-i cüz'iyeye konusundaki risâlenin devamında bulunan hüsün ve kubuha ilişkin risâlenin ismidir yani çalışmamıza konu olan risâlenin ismidir. Dolayısıyla Tarsûsî'nin, bu muhtasar iki risâleyi birlikte yazdığı ve her iki risâlenin isimlerini de ilk risâlenin mukaddimesinde zikretmeyi tercih ettiği söylenebilir. Böylelikle Tarsûsî, önce, irâde-i cüz'iyeye hakkındaki risâleyi sonrasında ise hüsün ve kubuha ilişkin bu muhtasar risâlesini ele almıştır.¹⁹ Yine *Telvîh^{um} ila't-tercîh fi mes'eleli't-tahsîn ve't-takbîh* risâlesinin müellife aidiyetine teyit eden gerekçelerden birisi de hem Konya nüshası²⁰ hem de Reşîd Efendi nüshasında²¹ görüldüğü üzere müstensihlerin risâleyi Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'ye ait olduğu belirtmeleridir.

2. Kelâm İlmi Perspektifinden Hüsün Kubuh Meselesi

Hüsün ve kubuh; iyilik ve kötülüğün fiil veya eşyanın zâtî bir niteliği olup olmadığı, iyilik ve kötülüğün yaratıcının sıfat ve eylemleriyle ilişkisi, akıl ile vahyin şer'î ahkâmı bilme araçları olarak öncelik ve sonralık tartışmaları, evrende kötülüğün varlığı sorunu ve yine nimet verene şükretmenin ve dolayısıyla yaratıcıya ibadet etme görevinin gerekliliği gibi

¹⁷ Tarsûsî, *Ta'dilü'l-akvâl fi mes'eleli halki'l-'a'mâl* (Reşîd Efendi, 1017) 195^b-196^a; Mehmed Efendi Tarsûsî, *Ta'dilü'l-akvâl fi mes'eleli halki'l-'a'mâl* (Konya: Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk, 730/6) 43^b-44^a.

¹⁸ Tarsûsî, *Ta'dilü'l-akvâl fi mes'eleli halki'l-'a'mâl* (Reşîd Efendi, 1017), 95^b.

¹⁹ Bolelli - Doğan, "Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'nin Hayatı ve Eserleri", 131.

²⁰ Tarsûsî, *Ta'dilü'l-akvâl fi mes'eleli halki'l-'a'mâl* (Burdur İl Halk, 730/6), 43^b.

²¹ Tarsûsî, *Ta'dilü'l-akvâl fi mes'eleli halki'l-'a'mâl* (Reşîd Efendi, 1017), 195^b.

meselelerle bağlantılı olarak ele alınmıştır.²² Burada temel mesele ise dinî ahkâmın peygamberler ve vahiy olmadan bilinip bilinemeyeceği ikileminde yatmaktadır. Dolayısıyla kelâm ve usûl-i fıkıh disiplinlerinde aklın şer'î ahkâmı idrâk etmesi ve hüküm vaz' etmedeki rolü, yetki alanı ve kapasitesini merkeze alan tartışmalar hüsün kubuh meselesi bağlamında incelenmektedir. Hüsün ve kubuh meselesi bağlamında genel olarak üç temel yaklaşımdan söz etmek mümkündür:²³

İlk yaklaşım, başta Eş'arîler olmak üzere Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî usûlcülerinin cumhûru ve Selefîyye âlimlerinin benimsediği üzere hüsün ve kubuh şer'îdir. Bunlara göre bir fiilin ve şeyin iyi veya kötü olduğu yalnızca şerîatın/dinin tesbit ve belirleniminden sonra bilinmektedir. Zira iyilik veya kötülük bir şeyin ve fiilin zâtına diğer bir ifadeyle bir şeyin mâhiyetine ait bir nitelik değildir. Dolayısıyla bir fiil, ancak şerîat tarafından emredilmesi yahut yasaklanması durumunda iyilik veya kötülük niteliğine kavuşur. Bundan dolayıdır ki bir fiil iyi olduğu için emredilmiş veya kötü olduğu için yasaklanmış değildir, dahası bir fiil Allah tarafından emredildiği için iyi, yasaklandığı için kötü niteliğini kazanmaktadır.²⁴

²² Muhammed b. Muhammed Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitabü't-tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Arûşî (Ankara: Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1423/2003), 345; Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed Neseî, *Tebşîratü'l-edille fi usûli'd-dîn*, thk. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1423/2003), 2/253; Hâfızuddin Abdullah b. Ahmed Ebû'l-Berekât en-Neseî, *Şerhü'l-'umde*, thk. Abdullah Muhammed Abdullah İsmâîl (Kâhire: el-Mektetu'l-Ezheriyye li't-türâs, 2012/1432), 325; İlyas Çelebi, "Hüsün ve Kubuh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 19/60; Mehmed Şerafeddin Yaltkaya, "Mutezile ve Hüsn ve Kubh", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 1/2 (1926), 100-105.

²³ Ubeydullah b. Mes'ûd Sadrüşşerî'a es-Sânî, *Şerhü ta'dili'l-'ulûm* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Muradmolla, 1333), 157b; Çelebi, "Hüsün ve Kubuh", 19/59-60; Tevhit Ayengin, "Hüsün - Kubuh Tartışmaları Ve İslam Hukukunun Kökeni Üzerine", *EKEV AKADEMİ DERGİSİ* 32/57 (2012), 195-197.

²⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *el-Müstaşfâ min 'ilmi'l-usûl*, thk. Muhammed Süleymân el-Eşkar (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1997), 2/253; Fahreddin Râzî, *el-Muhaşşal: Efkârü'l-müte'kaddimîn ve'l-müte'ahhirîn min'l-hükemâ ve'l-müte'kellimîn*, thk. Hüseyin Atay (Kâhire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1411/1991), 246.

Bunlara göre dinî mükellefiyet vahiyle sabit olduğundan bir kimse nazar ve istidlâl yöntemini kullanarak iyilik ve kötülüğü idrak edip buna göre davranmakla sorumlu değildir. Bu âlimlere göre, hüsün ve kubuh; eşya ve fiillerin zâtî bir vasfı olmadığı için bunlar, izâfî yani göreceli şeyler kabilinden addedilmektedir. Dolayısıyla buna göre söz konusu bu hükümler zamana, mekâna şartlara, amaçlara ve kişilere nispeten değişiklik göstermektedir. Örneğin herhangi bir eylem yahut şey bir kimsenin tabiatına ve gayesine münasip olurken aynı fiil ve şey, başka bir kimseye münasip olmamaktadır. Onlar, eşya ve fiillerdeki bu göreceliği ve izâfiliği ileri sürerek aklî olarak iyi veya kötü olarak tespit edilen şeylerin Allah katında yahut ilminde de böyle olduğunun kabul edilemeyeceğini kabul ederler. Dolayısıyla dinin vahiy sürecinde insana ait bazı fiillerde değişikliklerin olması aslında iyilik ve kötülüğün eşya ve fiillerin zatî bir niteliği ve mâhiyeti olmadığını aksine bunların izâfî nitelikler olduğunu göstermektedir.²⁵

652

OMÜİFD

Hüsün ve kubuh konusunda ikinci yaklaşım ise başta Mu‘tezilî âlimler -Şiiî âlimleri de bunlar içinde değerlendirmek mümkündür- olmak üzere İslâm filozofları ve bazı Hanefî-Mâtürîdî âlimlerine aittir. Bunlar, hüsün ve kubuhun aklî olduğunu savunurlar. Bunlara göre iyilik veya kötülük eşyanın zâtî bir niteliği/mâhiyeti olduğundan bu niteliklere aklî istidlâl ve nazarla erişmek mümkündür.²⁶ Ancak burada akıl veya din, fiillere ve eşyaya hüsün ve kubuh şeklinde değerler vaz‘etmeyip sadece bunlardaki vasfı açığa çıkarır. Özellikle Mu‘tezile âlimlerine göre şayet hüsün ve kubuh fiillerin ve eşyanın zatî nitelikleri olmasaydı dinin tebliğinde önceki süreçte iyilikle kötülük arasında bir ayırım kalmayacağı gibi

²⁵ Gazzâlî, *el-Müstaşfâ*, 2/254; Seyfuddin Âmidî, *el-İhkâm fi uşûli'l-aḥkâm*, thk. Abdürrezzâk Affî (Riyâd: Dârü's-Samî'î li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1424/2003), 3/136; Rıza Korkmazgöz, "Gazâlî'de Hüsün-Kubuh Meselesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2015), 39-46; Recep Demir, *Kur'an'ın Şii Yorumu* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2019), 172; Yaltkaya, "Mutezile ve Hüsn ve Kubh", 104.

²⁶ Ebû'l-Hasen Kâdî Abdülcebbar, *Şerḥü uşûli'l-ḥamse*, thk. Abdülkerim Osmân (Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1416/1996), 564-566; Ebû Mânsûr Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn* (Bejrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1346/1928), 284.

dinin de anlamı ortadan kalkardı.²⁷ Bunlara göre pratik hayatta vahiyle bir ilişkisi olmayan kimselerin yalan ve zülmün kötü; adalet ve ebeveyne iyilik etmenin de iyi olduğu şeklindeki bazı dinî ve ahlâkî önermeleri idrâk etmeleri de esasında fiillerdeki hüsün ve kubuhun şer'î değil aksine aklî olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca şunu da ifade etmek gerekir ki bu yaklaşımı benimseyenler dinî ahkâmın idrâk edilmesi için aklın tek merci ve yeterli olduğunu ve dolayısıyla vahye ihtiyaç olmadığını ileri sürmemişlerdir. Dahası bunlar, aklın idrâk edemediği bazı konularda vahye ihtiyacın olduğunu kabul etmişlerdir.²⁸

Hüsün ve kubuh hakkındaki üçüncü yaklaşım ise Mâtürîdî âlimlerin çoğunluğuna aittir. Bunlara göre fiil ve eşyadaki hüsün ve kubuhun bir kısmı aklî iken diğer bir kısmı ise şer'îdir. Bunlar, hüsün ve kubuhun eşya ve fiillerin zatî bir niteliği olduğunu ve bunun aklen idrâk edilebildiğini kabul etmişlerdir. Bununla birlikte akıl, bütün bu eşya ve fiillerdeki hüsün ve kubuhu idrak edemez. Zira bir gerçeklik olarak söz konusu bu iyilik ve kötülük niteliği bazen zaman, mekân ve kişilere göre farklılık gösterebilmektedir. Dolayısıyla aklın, eşya ve fiiller konusundaki hüsün ve kubuhu bilgi yetisi ve kapasitesi sınırlı olduğundan bu konuda vahiy bilgisine ihtiyaç duyulur.²⁹ Nitekim Allah, insanlara elçiler göndererek onlara aklın bilemediği bilgileri ve hükümleri öğretmiştir. Bunların yanı sıra Eş'arîler'in aksine başta Ebû Hanîfe olmak üzere Ebû Mansûr el-Mâtürîdî gibi Hanefî-Mâtürîdî kelâmcılar, vahiy kendilerine ulaşmasa da insanların, Allah'ın varlığını ve birliğini nazar ve istidlâl ile bilme potansiyeline sahip olduklarını ve bu sebeple sorumlu olduklarını benimsemiş-

²⁷ Alâuddin Arabî, *Haşiye 'ale'l-muqaddimat'l-erba'a* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 2027), 67b.

²⁸ Çelebi, "Hüsün ve Kubuh", 19/62; İbrahim Özdemir, "Mu'tezile'de Hüsün-Kubuh ve Kelâmi Ta'lîl", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2019), 11-20; Yalçın, "Mutezile ve Hüsn ve Kubh", 113.

²⁹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitabü't-tevhîd*, 218-224.; Ebü'l-Berekât en-Nesefî, *Şerhü'l-'umde*, 246; Nesefî, *Tebşiratu'l-edille*, 1423/2003, 2/254; Ebubekir Yalçın, "Ebü'l-Muîn en-Nesefî'ye Göre Hüsün ve Kubuh Meselesinin Tahlili", *Diyanet İlmî Dergisi* 56/2 (2020), 339.

lerdir.³⁰ Burada dikkat edilmesi gereken diğer husus ise Mâtürîdî âlimlere göre akıl, asıl itibarıyla bir teşrî‘ otoritesi ve kaynağı değil, aksine yalnızca bir bilgi aracı (âletü’l-ilm) olarak kabul edilmektedir. Bundan dolayı onlar, hüsün ve kubuhun aklî olarak idrâk edilmesinin, mükellefiyet için yeterli olmadığını, dahası bunun için mükellefin, dinî davete muhatap olması gerektiğini kabul etmişlerdir.³¹

Özetle, Mâtürîdî âlimler, hüsün ve kubuhun kısmen aklî, kısmen de şer‘î oluşunu savunmuşlardır. Zira muhtelif şart, zaman ve mekanlardaki insanların ortak şekilde bazı fiillerin iyi veya kötü olduklarına hükmettikleri görülmektedir. Buradan hareketle Mâtürîdî âlimler, bu niteliklerin fiillere ait zâtî vasıfları oldukları ve bunların aklî olarak idrâk edilebileceğini ileri sürmüşlerdir.³² Bununla beraber Mâtürîdîler, aklın bütün eşya ve fiillerdeki iyilik ve kötülük yönünü idrak edemeyeceğinden bu konularda kesin bilginin ancak vahiy yoluyla mümkün olduğunu kabul etmişlerdir.³³

654

OMÜİFD

3. Klasik Dirâyet Tefsirlerinde Hüsün Kubuh Meselesi

Kur’ân-ı Kerîm’de hüsün kelimesi ve türevleri yüz doksan dört (194) kez geçer. Kubuh sözcüğü ise yalnız bir yerde bulunmaktadır.³⁴ Bunlar bir tabloda şu şekilde gösterilebilir:

Tablo 2: Kur’ân-ı Kerim’deki Hüsün ve Kubuh Kelimeleri

³⁰ Kemâlüddin Ahmed b. Hasan Beyâzîzâde, *İşârâtü’l-merâm li-‘ibârâti’l-İmâm*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1428/2007), 40-41.

³¹ Beyâzîzâde, *İşârâtü’l-merâm*, 41.

³² Değerlerin kişilere ve şartlara göre değişiklik arz etmesi (meselâ yalanın iyi, doğru söylemenin kötü olduğu görüşü) kanıttan yoksun, itibarî ve istisnaî bir durumdur.

³³ Bunlar dikkate alındığında bu üç yaklaşımdan ikinci ve üçüncü yaklaşımların ortak bir paydada birleştikleri görülmektedir. Dolayısıyla hüsün ve kubuh meselesi hakkındaki söz konusu bu üç yaklaşım, temelde iki yaklaşıma da indirgenebilir. Bunlar, hüsün ve kubuhun sadece şer‘î olduğunu kabul edenler ile hüsün ve kubuhun hem şer‘î hem aklî olduğunu kabul edenlerdir. Çelebi, “Hüsün ve Kubuh”, 19/62.

³⁴ Muhammed Fuâd Abdîlbâkî, *el-Mu‘cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, (Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 2015), “hsn”, “kbh”, 63, 64, 339, 443, 444, 445, 851, 852, 878, 979.

Adet	Ayetler	Kelime
6	el-Bakara 2/178, el-Bakara 2/229, et-Tevbe 9/100, en-Nahl 16/90, er-Rahmân 55/60, er-Rahmân 55/60.	إِحْسَانٍ
6	el-Bakara 2/83, en-Nisâ 4/36, en-Nisâ 4/62, el-En'âm 6/151, el-İsrâ 17/23, el-Ahkâf 46/15.	إِحْسَانًا
8	Yûsuf 12/23, Yûsuf 12/100, el-Kehf 18/30, el-Kasas 28/77, es-Secde 32/7, Gâfir 40/64, et-Tegâbun 64/3, et-Talâk 65/11.	أَحْسَنَ
1	el-Kasas 28/77.	أَحْسِينُ
35	el-Bakara 2/138, en-Nisâ 4/59, en-Nisâ 4/86, en-Nisâ 4/125, el-Mâide 5/50, el-En'âm 6/152, el-En'âm 6/154, et-Tevbe 9/121, Hûd 11/7, Yûsuf 12/3, en-Nahl 16/96, en-Nahl 16/97, en-Nahl 16/125, el-İsrâ 17/34, el-İsrâ 17/35, el-İsrâ 17/53, el-Kehf 18/7, Meryem 19/73, Meryem 19/74, el-Mü'minûn 23/14, el-Mü'minûn 23/96, en-Nûr 24/38, el-Furkân 25/24, el-Furkân 25/33, el-'Ankebût 29/7, el-'Ankebût 29/46, es-Sâffât 37/125, ez-Zümer 39/23, ez-Zümer 39/35, ez-Zümer 39/55, Fussilet 41/33, Fussilet 41/34, el-Ahkâf 46/16, el-Mülk 67/2, et-Tîn 95/4.	أَحْسَنَ
2	el-İsrâ 17/7, el-İsrâ 17/7.	أَحْسَنْتُمْ
1	ez-Zümer 39/18.	أَحْسَنَهُ
1	el-A'râf 7/145.	أَحْسَنَهَا
6	Âl-i İmrân 3/172, el-Mâide 5/93, Yûnus 10/26, en-Nahl 16/30, ez-Zümer 39/10, en-Necm 53/31.	أَحْسِنُوا
1	el-Bakara 2/195.	أَحْسِنُوا
1	en-Nisâ 4/128.	تُحْسِنُوا
2	er-Rahmân 55/70, er-Rahmân 55/76.	حَسَانٍ
1	en-Nisâ 4/69.	حَسَنَ
7	Âl-i İmrân 3/14, Âl-i İmrân 3/148, Âl-i İmrân 3/195, er-Ra'd 13/29, Sâd 38/25, Sâd 38/40, Sâd 38/49.	حُسْنٌ
1	Âl-i İmrân 3/27.	حَسَنٍ
5	el-Bakara 2/83, el-Kehf 18/86, en-Neml 27/11, el-'Ankebût	حُسْنًا

	29/8, eṣ-Şûrâ 42/23.	
18	el-Bakara 2/245, Âl-i İmrân 3/37, el-Mâide 5/12, el-Enfâl 8/17, Hûd 11/3, Hûd 11/88, en-Nahl 16/67, en-Nahl 16/75, el-Kehf 18/2, Tâhâ 20/86, el-Hac 22/58, el-Kasas 28/61, Fâtır 35/8, el-Feth 48/16, el-Hadîd 57/11, el-Hadîd 57/18, et-Tegâbun 64/17, el-Müzzemmil 73/20.	حَسَنًا
17	en-Nisâ 4/95, el-A' râf 7/137, el-A' râf 7/180, et-Tevbe 9/107, Yûnus 10/26, er-Ra'd 13/18, en-Nahl 16/62, el-İsrâ 17/110, el-Kehf 18/88, Tâhâ 20/8, el-Enbiyâ 21/101, Fussilet 41/50, en-Necm 53/31, el-Hadîd 57/10, el-Haşr 59/24, el-Leyl 92/6, el-Leyl 92/9.	الْحُسْنَى
3	el-A' râf 7/168, Hûd 11/114, el-Furkân 25/70.	حَسَنَات
2	el-Kehf 18/31, el-Furkân 25/76.	حَسَنَتْ
28	el-Bakara 2/201, el-Bakara 2/201, Âl-i İmrân 3/120, en-Nisâ 4/40, en-Nisâ 4/78, en-Nisâ 4/79, en-Nisâ 4/85, el-En'âm 6/160, el-A' râf 7/95, el-A' râf 7/131, el-A' râf 7/156, et-Tevbe 9/50, er-Ra'd 13/6, er-Ra'd 13/22, en-Nahl 16/30, en-Nahl 16/41, en-Nahl 16/122, en-Nahl 16/125, en-Neml 27/46, en-Neml 27/89, el-Kasas 28/54, el-Kasas 28/84, el-Ahzâb 33/21, ez-Zümer 39/10, Fussilet 41/34, eṣ-Şûrâ 42/23, el-Mümtehine 60/4, el-Mümtehine 60/6.	حَسَنَةً
1	el-Ahzâb 33/52.	حُسْنُهُنَّ
1	et-Tevbe 9/52.	الْحُسْنَيْنِ
4	el-Bakara 2/112, en-Nisâ 4/125, Lukmân 31/22, es-Sâffât 37/113.	مُحْسِنِ
1	el-Ahzâb 33/29.	لِلْمُحْسِنَاتِ
1	en-Nahl 16/128.	مُحْسِنُونَ
33	el-Bakara 2/58, el-Bakara 2/195, el-Bakara 2/236, Âl-i İmrân 3/134, Âl-i İmrân 3/148, el-Mâide 5/13, el-Mâide 5/85, el-Mâide 5/93, el-En'âm 6/84, el-A' râf 7/56, el-A' râf 7/161, et-Tevbe 9/91, et-Tevbe 9/120, Hûd 11/115, Yûsuf 12/22, Yûsuf 12/36, Yûsuf 12/56, Yûsuf 12/78, Yûsuf 12/90, el-Hac 22/37, el-Kasas 28/14, el-'Ankebût 29/69, Lukmân 31/3, es-Sâffât 37/80, es-Sâffât 37/105, es-Sâffât 37/110, es-Sâffât 37/121,	مُحْسِنِينَ

656

OMÜİFD

	es-Sâffât 37/131, ez-Zümer 39/34, ez-Zümer 39/58, el-Ahkâf 46/12, ez-Zâriyât 51/16, el-Mürselât 77/44.	
1	el-Kehf 18/104.	يُحْسِنُونَ
1	el-Kasas 28/42.	الْمُقْبِحِينَ

Hüsün ve kubuh kelimeleri varyantlarıyla birlikte Kur'an'da toplam yüz doksan beş kez geçmesine rağmen her iki sözcük, terim manalarından ziyade Kur'an dilinde bir ahlâkî erdem/erdemsizlik olarak kullanılmaktadır.³⁵ Bununla beraber farklı itikadî mezheplere müntesip müfessirler hüsün kubuha dair yaklaşımlarını yukarıdaki tabloda zikredilen ayetlerin dışında daha başka ayetler üzerinden kurgulamaktadır.

Söz gelimi Fahreddin er-Râzî'ye (öl. 606/1210) göre Bakara suresinin yüz altıncı ayetinde³⁶ yer alan ve dinin oluşum sürecinde insanlara ait eylemlerin hükümlerinde değişiklik yapılması manasına gelen nesh olgusu, iyilik ve kötülük gibi vasıfların fiilere tealluk eden zâtî vasıflar olmadığını, bilakis onların itibariliğini ve izafiliğini delillendirmektedir. Bu açıdan bakıldığında insanın akıl kuvvesini kullanarak bir fiilin iyi ya da kötü olduğuna karar vermesi mümkün değildir. İmkânın bulunmadığı yerde de insanın mesûl tutulması söz konusu olamamaktadır. Zaten Allah Teâlâ ayetin son kısmında fâil manasında mübâlağa vezninde kendisini "kadîr" ifadesiyle niteleyerek her şeye gücünün yettiğini vurgulamıştır. Dolayısıyla fiiller Allah'a isnâd edilmeleriyle iyi kötü olmaz. Fiiller ancak insanlara hitâp edilerek emir veya nehiyden sonra iyi kötü şeklinde değer kazanmaktadır.³⁷

Bir fiilin iyi ya da kötü olduğunun belirlenmesinde şerî'atın tespit eden olduğunu savunan Beyzâvî (öl. 685/1286) bu konuda Bakara suresi-

³⁵ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2003), "hsn", 2/450, "kbh", 7/219.

³⁶ ﴿مَا نُنسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِئُهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِمَّا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ نَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

³⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1999), 3/643.

nin bir diğer ayeti olan iki yüz on altıncı ayetini³⁸ ihticâc etmektedir. Bahsi geçen ayette belirtildiği üzere insanların iyi zannettikleri bazı şeyler kötü, kötü sandıkları bazı şeyler de iyi olabilir. İnsan nefis sahibi bir varlık olduğundan dolayı kendisinin menfaatine zannettiği birtakım hususlarda aldanabilir. Oysa Yüce Allah insanların salâhiyeti için en hayırlısını bildiğinden fiillerin hüsün kubuh değeri onun emir veyahut yasaklamasından sonra bilinir.³⁹

Mu‘tezilî müfessir Zemaşerî (öl. 538/1144) fiillerdeki hüsün kubuhun akılla bilinebileceğine Enfâl sûresinin elli üçüncü ayetini⁴⁰ “adâlet” ilkesi ekseninde yorumlayarak ulaşıır. Bu ayetten anlaşıldığı kadarıyla adalet ilkesi Allah-insan ilişkisinde çok önemli bir yer tutar. Zira Allah’ın âdil olması bir taraftan kula irâde özgürlüğü tanır, diğer taraftan da insana bu özgürlüğünü kullanabilmesi ve sorumlu tutulabilmesi için akıl gücü verilmesini gerektirir. Böylelikle kişi kendisine sunulan akıl kuvveti ve irâde özgürlüğü gibi iki değerli haslet sayesinde eylemlerdeki hüsün kubuhu bilir. İşte bahis konusu ayette belirtildiği şekliyle bir kavim, inkârı kubuh bilip ona yönelmedikçe ve imândaki hüsünü idrak edip onu tercih etmedikçe Allah’ın o kavimlere karşı tavrı değişmez. Ancak ne var ki Firavun ve kavmi ile Mekke müşrikleri Allah’ın razı olmadığı inkâr halini bırakmayıp daha da kötüsünü benimsemeleri sebebiyle Allah’ın kendilerine karşı tutumu değişmiş ve onlar azaba uğratılmıştır.⁴¹

Hüsün kubuh bağlamında Mu‘tezilî müfessirlerin yorumlarına en çok benzeyen yaklaşımları Şîî müfessirlerin eserlerinde görmek mümkündür. Örneğin Tabersî (öl. 548/1154) eylemlerdeki iyi kötü vasıflarının belirleyicisininin şerî‘at değil akıl olduğu yaklaşımını Vâkıa sûresinin yirmi

(كَتَبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالَ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ)

³⁹ Nâsirüddin Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü’l-tenzîl ve esrârü’l-te’vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı (Beyrut: Dâru İhyâi’l-Türâsî’l-‘Arabî, 1997), 1/136.

⁴⁰ (ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكْ مَغْتَرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ)

⁴¹ Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf*, (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1987), 2/230.

dördüncü ayetini⁴² yine adalet ilkesi temelinde yorumlamak suretiyle inşa etmektedir. Şöyle ki Yüce Allah ilgili ayette "dâru't-teklîf" yani dünyada her yapılanın karşılığını vermeyi kendisine vâcib kılmıştır. Söz konusu vücûbiyet, insanın dünyadaki eylemlerinde hürriyeti-mesûliyetini zorunlu kılmakta ve son tahlilde fiillerdeki iyi kötünün insan tarafından akılla bilinebileceğini ortaya koymaktadır. Şayet insana yönelik bir cebir bulunması halinde hüsün kubuh akıl vasıtasıyla bilinmemekte, bu takdirde sorumlu tutma-karşılık verme dengesinin şer'î hiçbir tutarlılığı kalmamaktadır.⁴³

Eş'arî ve Mu'tezilî müfessirlerin hüsün kubuhla ilgili birbirinden tamamen farklı iki yaklaşımını mezceden üçüncü bir yaklaşım ise Mâtürîdî'nin (öl. 333/944) tefsirinde yer almaktadır. Mâtürîdî'nin iyilikle kötülüğün mâhiyeti ve ölçüsüne ilişkin yorumları derli toplu bir biçimde Şems sûresinin sekizinci ayeti⁴⁴nin tefsirinde görülmektedir. Ona göre Allah Teâlâ, mevzubahis ayette insan nefsine iyi/temiz olanı kötü/necis-habis olandan ayırma yetisi koyduğunu belirtmektedir. Bu ayetten anlaşıldığı üzere insan, genel olarak fiillerdeki hüsün kubuhu bilir. İyilik, adâlet ve doğruluğu dünyanın neresinde olursa olsun büyük bir insan kesiminin onaylaması; kötülük, zulüm ve yalan benzeri özellikleri reddetmesi söz konusu durumu kanıtlamaktadır. Öte yandan bu tümel hususların detaylandırılması, tafsilatlarıyla öğretilmesi ve diğer bütün tâlî unsurların insanlığa aktarılması peygamberler sayesinde gerçekleşmektedir. Özetle ifade etmek gerekirse, Mâtürîdî indinde akıl hüsün ve kubuhu icmâlen kavrayabilir. Diğer ayrıntıların hepsi peygamberler zamanında yaşayan insanlara peygamberler tarafından öğretilir. Onların ölümlerinden sonraysa haber-i sâdık ile tespit edilir.⁴⁵

42 (جَزَاءٌ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ)

43 Ebû Alî Eminüddîn et-Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, (Beirut: Dâru'l-Murtezâ, 2006), 9/278.

44 (فَاللَّهُمَّهَا فَجُورَهَا وَتَقْوِيهَا)

45 Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, thk. Mecdî Bâslûm (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 10/542.

4. Risâlenin Muhteva Analizi

Tarsûsî'nin çalışmamıza konu olan söz konusu bu risâlesinde ortaya koyduğu şey, mezkur yaklaşımların tespiti, konumlandırılması ve bu mezheplerin birbirinden ayrışma noktalarının gündeme alınmasıdır. Burada Tarsûsî'nin bu risâlesini analiz ederken onun yaklaşımına, meseleyi analiz yöntemine ve özgün yönlerine işaret edilecektir. Ayrıca onun meselelerin çözümüne yönelik ortaya koyduğu perspektif ve bu perspektifin sorunun çözümünde nasıl bir katkı sağladığı tespit edilecektir.

Tarsûsî hüsün ve kubuha dair bu risâlesini insan fiilleriyle alakalı *Ta'dilü'l-akvâl fi mes'eleli halki'l-'a'mâl*⁴⁶ adlı risâlesiyle birlikte yazmıştır. Tarsûsî, çalışmamıza konu olan bu risâlesine giriş yapmadan önce *Ta'dilü'l-akvâl fi mes'eleli halki'l-'a'mâl* risâlesinde hüsün kubuhun tanımı ve problemin kaynağını kısaca şöyle özetler:

660

OMÜİFD

Fiilin iyi oluşu, övgü ve sevaba ilişkin olmasıdır. Fiilin kötü oluşu ise yergi ve cezaya ilişkin olmasıdır. Hüsün ve kubuh konusunda hükmedenin akıl mı yoksa şerî'at mı olduğu hakkında ihtilaf edilmiştir. Tartışmanın temeli "Fiil bizzât kendisinden dolayı mı yoksa kendisine ait lâzım bir sıfattan dolayı mı iyi (hüsün) veya kötü (kubuh) olur?" sorusuna dayanır.⁴⁷

Müellifin bu tanımı, Mâtürîdî'nin hüsün kubuh tanımıyla örtüşmektedir. Nitekim müellif, hüsün ve kubuhu, ilâhî övgü veya yergiye sebep olan fiillerin niteliği şeklinde tanımlamaktadır. Aslında Tarsûsî bu tanımla hüsün ve kubuhun fiillin zâtına ait bir nitelik olduğunu ifade etmeye çalışmaktadır. Tarsûsî hüsün ve kubuhu tanımladıktan sonra mesele hakkındaki temel tartışmanın kaynağını sorgular. O, bu tartışmanın kay-

⁴⁶ Eser tarafımızdan inceleme yazısıyla birlikte tahkik ve tercüme edilmiştir. Bk. Mustafa Borsbuğa, "Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'nin İrâde-i Cüz'iyeye ve İnsan Fiillerine Dair 'Ta'dilü'l-akvâl fi mes'eleli halki'l-'a'mâl' Adlı Muhtasar Risâlesinin İnceleme, Tahkik ve Tercümesi", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 3/2 (Aralık 2020), 215-246.

⁴⁷ Mehmed Efendi et-Tarsûsî, *Ta'dilü'l-akvâl fi mes'eleli halki'l-'a'mâl* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşîd Efendi, 1017), 196^a.

nağının, aslında hüsün ve kubuh niteliklerinin eşya ve fiillerin zâtî bir niteliği mi yoksa izâfî bir şey mi olduğuna dayandığını ifade eder.⁴⁸

Tarsûsî, *Telvîh^{um} ila't-tercîh fî mes'eleti't-tahsîn ve't-takbîh* risâlesinde ilk aşamada mezheplerin hüsün ve kubuh meselesine yaklaşımlarını ortaya koymaya çalışır. Müellif ilk olarak Eş'arîler'in görüşünü açıklayarak risâleye giriş yapar.

Eş'arîler'e göre fiilin, hüsün ve kubuh oluşuna ilişkin aklın bir hükmü söz konusu değildir. Ayrıca hüsün ve kubuh değerleri yahut nitelikleri, şerî'atten önce fiilde bulunan gerçek bir duruma/şeye râci değildir. Aksine bunu tayin ve tespit eden yalnızca şerî'atın kendisidir. Dolayısıyla şerî'attan önce fiile ait bir hüsün ve kubuh söz konusu değildir.⁴⁹ Tarsûsî Eş'arîler'in hüsün ve kubuh hakkındaki temel görüşlerini herhangi bir yorumda bulunmaksızın ortaya koymaya çalışır. Buna göre Eş'arîler, temelde hüsün ve kubuhun fiilin zâtına ait nitelikler olduğunu kabul etmediklerinden, bunların izâfî ve dolayısıyla akıl tarafından kavranamayacağını benimsemişlerdir. Onlar hüsün ve kubuhun bilinir olmasının şerî'at ile yani vahiy bilgisinin tayin ve tespitiyle mümkün olduğunu kabul etmişlerdir.⁵⁰ Tarsûsî Eş'arîler hakkındaki açıklamasını bitirdikten sonra mesele hakkındaki Mu'tezilî ve Mâtürîdî yaklaşımları açıklamaya devam eder.

Mu'tezilî'ye göre ise hüsün ve kubuh konusunda hükmeden akıldır. Çünkü fiil kendinde (bizâtihi) iyi veya kötüdür. Dolayısıyla şerî'atın buradaki rolü sadece bu nitelikleri açıklamak ve açığa çıkarmaktadır.⁵¹ Müellifin "ashâbımız" dediği Mâtürîdîler'e göre ise hüsün ve kubuh konusunda hükmeden yalnızca Allah iken akıl ise hüsün ve kubuhu bilmede

⁴⁸ Tarsûsî, *Ta'dilü'l-akvâil fî mes'eleti halki'l-'a'mâl* (Reşid Efendi, 1017), 195^b.

⁴⁹ Mehmed Efendi Tarsûsî, *Telvîhun ila't-tercîh fî mes'eleti't-tahsîn ve't-takbîh* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Râşid Efendi, 1017), 196^a.

⁵⁰ Âmidî, *el-İhkâm fî uşûli'l-aḥkâm*, 3/233; Gazzâlî, *el-Müstaşfâ*, 2/256.

⁵¹ Tarsûsî, *Telvîhun ila't-tercîh fî mes'eleti't-tahsîn ve't-takbîh* (Râşid Efendi, 1017), 196^a.

vasıta/*alet* konumundadır.⁵² Bu yaklaşım esasında aklın, müstakil olarak dinî açıdan hüküm vaz'etme rolünün olmadığını, bu fonksiyonu icra edenin şer' in kendisi olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır.

Tarsûsî ikinci aşamada ise söz konu bu üç mezhebin birbirinden farklılaşma ve ayrışma noktaları üzerinde durmaktadır. Müellifin burada yapmaya çalıştığı şey aslında Mâtürîdî mezhebinin diğer mezheplerden farkını ortaya koymak olduğu da söylenebilir. Zira o, Mâtürîdî yaklaşımı hem Mu'tezile hem de Eş'arîler'le karşılaştırmaktadır.

Tarsûsî, Mâtürîdîler ve Mu'tezile arasındaki farkın gayet açık olduğunu ifade eder. Nitekim Mu'tezile'ye göre bu konuda hükmeden akıl iken Mâtürîdîler'e göre ise şerî' attır. Mu'tezile'ye göre şerî' at yalnızca bu değerleri açığa çıkaran ve açıklayıcı konumdadır. Dolayısıyla şerî' at, aklın kötü gördüğü şeyi iyi kılamaz ve iyi gördüğü şeyi ise kötü kılamaz.⁵³

662

OMÜİFD

Ona göre Mâtürîdîler ile Eş'arîler arasındaki fark ise Eş'arîler'e göre aklın sürekli olarak fiilin hüsün ve kubuhunu bilmede bir payı ve rolü yoktur. Bundan dolayı hüsün ve kubuh yalnızca şerî' atle bilindiği gibi yalnızca şerî' atle sabit ve tayin olurlar.⁵⁴ Mâtürîdîler'e göre ise aklın, örneğin imân ve ibâdetlerin asılları gibi bazı fiillerin iyi olduğunu bilmede fonksiyonu olduğu gibi yine imân ve ibâdetlerin zıtları olan şeylerdeki gibi bazı fiillerin de kötü olduğunu bilmede fonksiyonu bulunmaktadır. Bundan dolayı şerî' at, akılda iyi ve kötü oluşu sabit olan fiil/şey için bir rehber, delil ve tanıtıcı olurken ve aklın bilemediği şeyi ise zorunlu kılan ve ispat edendir.⁵⁵

⁵² Tarsûsî, *Telvîhun ila't-tercîh fi mes'ele'ti't-tahsîn ve't-takbîh* (Râşid Efendi, 1017), 196^a; Muhammed b. Hasan el-Hâc, *Haşiye 'ale'l-muqaddimati'l-erba'a mine't-Telvîh* (İstanbul: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 1005), 117^b.

⁵³ Tarsûsî, *Telvîhun ila't-tercîh fi mes'ele'ti't-tahsîn ve't-takbîh* (Râşid Efendi, 1017), 196^a; Muhammed b. Hasan el-Hâc, *Haşiye 'ale'l-muqaddimati'l-erba'a mine't-Telvîh* (Veliyüddin Efendi, 1005), 117^b.

⁵⁴ Tarsûsî, *Telvîhun ila't-tercîh fi mes'ele'ti't-tahsîn ve't-takbîh* (Râşid Efendi, 1017), 196^a; Alâuddin Arabî, *Haşiye 'ale'l-muqaddimati'l-erba'a* (Bağdatlı Vehbi, 2027), 67^b.

⁵⁵ Tarsûsî, *Telvîhun ila't-tercîh fi mes'ele'ti't-tahsîn ve't-takbîh* (Râşid Efendi, 1017), 196^a.

Tarsûsî, burada genel itibarıyla Mâtürîdî mezhebini Mu'tezile ve Eş'arî mezhepleri arasında konumlandırmaya çalışarak söz konusu bu iki mezhebin hüsün ve kubuh meselesinde tam anlamıyla bir tutarlılık ortaya koyamadıklarını benimsemiş görünmektedir. O yalnızca Mâtürîdîler'in bu konuda hem akla hem de dine gerekli konumu vererek tutarlı bir yaklaşım sergilediklerini savunmaktadır.

Tarsûsî bu iki aşamada hüsün ve kubuh hakkında temel yaklaşımları ve bunların birbirinden ayrışma noktalarına temas ettikten sonra üçüncü aşamada hüsün kubuh hakkında önemli iki sorun üzerinden Mâtürîdî mezhebini temellendirmeye çalışır. Bunlardan birisi aklın hüsün ve kubuhu bilmedeki temel ve öncelikli rolü ve önemine ilişkindir. İkincisi ise yine aklın fiil ve eşyadaki hüsün ve kubuhu bilmedeki rolüne ilişkin yanlış bir anlayışın tashihine yöneliktir.

Tarsûsî, ilk meselede Mâtürîdîler'in fiil ve eşyadaki hüsün ve kubuhun bir kısmının aklî diğer bir kısmının ise şer'î olduğu görüşünü temellendirmeye çalışır. O, bunu bir örnek üzerinden temellendirir. Söz gelimi, mu'cize hakkında nazar etmenin iyi olduğuna ve bunun aksi durumunun ise kötü olduğuna hükmetmek buna en açık delildir. Şayet Peygamber bir kimseye "Benim doğruluğumu anlaman için ortaya koyduğum mu'cizeme bak!" derse bu kimsenin, "Şer'at zorunlu kılmadıkça mu'cizeni dikkate almayacağım." deme hakkı vardır. Bu duruma göre peygamberin iddiası konusunda susturulmuş olması zorunlu olmuş olur ve dolayısıyla peygamber göndermenin faydası anlamsız olmuş olur.⁵⁶ Dolayısıyla müellif, burada vahiy hakkında nazar etmenin haddi zâtında iyi bir fiil olduğundan bunun ayrıca şer'at tarafından tayin ve tespit edilmesine gerek olmadığını tespit etmeye çalışmaktadır. Böylece bir devir ve teselsül ihtimali de ortadan kaldırılmış olmaktadır. Zira şer'at kabul edilmeden önce nazarın, şer'atten önce zorunlu kılınmasının tasavvur edilmesi mümkün değildir.⁵⁷ Bu durumda aklî çıkarım, nazarın

⁵⁶ Tarsûsî, *Telvîhun ila't-tercîh fi mes'ele't-tahsîn ve't-takbîh* (Râşid Efendi, 1017), 196^a.

⁵⁷ Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed Neseî, *Tebşiratü'l-edille fi uşûli'd-dîn*, thk. Hüseyin Atay (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1425/2004), 1/45-46.

kendinde iyi olduğunu kabul eder. Dolayısıyla bununla, aklın, fiillerin bazısının iyi olduğunu ve bazısının da kötü olduğunu bilme konusunda bir hükmü bulunduğu ortaya konulmaktadır.

Müellifin Mâtürîdî mezhebini temellendirmek için ortaya koyduğu ikinci mesele ise aklın, fiil ve eşyadaki hüsün ve kubuhu bilmesiyle neyin kastedildiği meselesidir. Ona göre aklın bir fiilin iyi veya kötü oluşuna ilişkin bilgisinin anlamı, aklın bu fiilin iyi veya kötü oluşuna dair hükümüdür. O, buradan hareketle aklın, hüsün ve kubuh hakkında bir hükmünün olmadığını söylemekle beraber aklın bazı şeylerin iyi ve bazı şeylerinse kötü olduğunu bilmede bir fonksiyonu olduğunu söylemenin doğru olmadığı kanaatini taşımaktadır. Ancak Tarsûsî, bunun “Aklın, hüsün ve kubuhu bilmesinin anlamı aklın, o şeyin iyi veya kötü olduğunu doğrulamasıdır. Yine aklın bir şeyin hüsün ve kubuhuna hükmetmenin manası ise eylemi veya terki gerektirmesiyle beraber hitaptır.” denilmesi durumunda doğru olduğunu savunur. Böylece Tarsûsî, bu konuda aklın bir fiili bilmesi ile bu fiile hükmetmesi arasındaki ayrıma dikkat çekerek bunların ayırt edilmesi gerektiğini kabul eder.⁵⁸ Zira bir fiilin niteliği ve değerleri olan hüsün ve kubuhu bilmekle bunların hakkında hüküm vermek birbirinden ayrı anlamları ifade etmektedir. Dolayısıyla akıl, bir fiilde hüsün ve kubuh niteliklerini bilip, bunları dinî bir hüküm şeklinde zorunlu kılmaz.

Sonuç

Erken dönemlerden itibaren başlayan insan fiilleri konusuyla ilişkili olarak gündeme gelen hüsün ve kubuh meselesi hakkında önemli bir yazım literatürünün geliştiği ve meselenin kelâm, tefsîr, felsefe, fıkıh ve ahlâk disiplinleri tarafından inceleme konusu olduğu görülmektedir. Bu yazım literatürü içinde müstakil kitaplar olduğu gibi, müstakil risâle, şerh, hâşiye, ta'likât, tercüme ve muhtasar nitelikte çalışmalar da bulunmaktadır. Çalışmamıza konu olan Tarsûsî'nin hüsün ve hubuha ilişkin *Telvîhun*

⁵⁸ Tarsûsî, *Telvîhun ila't-tercîhî fi mes'ele't-tahsîn ve't-takbîh* (Râşid Efendi, 1017), 196b.

ila't-tercîh fî mes'ele't-tahsîn ve't-takbîh adlı risâlesi Osmanlı ilim geleneği çerçevesinde ele alınmış muhtasar hüviyetteki bir risâledir.

Tarsûsî, eserinde gerek mezheplerin yaklaşımlarını gerekse temel konuları irdelerken derin tartışmalara girmeden hüsün ve kubuh meselesine dair net bir çerçeve çizmeye çalışmıştır. Müellif Eş'arî ve Mu'tezilî yaklaşımları ifade ettikten sonra kendi Mezhebi olan Mâtürîdî yaklaşımını ön plana çıkarmaktadır. Tarsûsî, bu yaklaşımını bir mezhep taassubu göstermeden temellendirmeye çalışır. O, hüsün ve kubuh konusunda gerek Mu'tezile'nin gerekse Eş'arîlerin, akıl ve vahiy uyumunu sağlayamadıklarını, bunu sadece tutarlı bir söylemle Mâtürîdîler'in ortaya koyduğunu müşahhas bir örnek üzerinden ileri sürer.

5. Risâlenin Nüsha Örnekleri ve Tahkikte İzlenen Yöntem

Tarsûsî'nin *Telvîh^{um} ila't-tercîh fî mes'ele't-tahsîn ve't-takbîh* adlı hüsün ve kubuhla alakalı muhtasar risâlesine ait iki nüshaya ulaştık.

665

OMÜİFD

5.1. Süleymaniye Kütüphanesi, Reşîd Efendi, nr. 1017.

Bu nüsha, tahkikte [ج] harfiyle belirtilmiştir. Nüsha, mecmûanın 195^b-196^a varakları arasında olup, tek varaktır. Varaklarda 19 satır bulunmaktadır. Okunaklı ta'lik hattı ile istinsâh edilmiştir. Nüsha herhangi bir şekilde zarar görmemiştir. Nüsha hâmişinde birkaç minhuvât yer almaktadır. Nüshanın ferâğ kaydında müstensih ismi ve istinsâh tarihi mevcut değildir.

5.2. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi, nr. 730/6

Bu nüsha, tahkikte [ب] harfiyle gösterilmiştir. Nüsha, mecmûanın 43^b-44^a varakları arasında olup tek varaktır. Varaklarda 22 satır bulunmaktadır. Okunaklı ta'lik hattı ile istinsâh edilmiştir. Nüshanın ferâğ kaydında müstensih ismi ve istinsâh tarihi mevcut değildir.

6. Tahkikte Takip Edilen Yöntem

Çalışmada İsam Tahkikli Neşir Esasları (İTNES) dikkate alınmıştır.

Tahkikte herhangi bir nüsha *asıl nüsha* olarak esas alınmadı. Neşredilen metin, iki farklı nüshanın karşılaştırılması üzerinden en doğru metne ulaşma gayesi üzerine tahkik edilmiştir.

Paragraflandırma konusunda metnin kendi bütünlüğü dikkate alınmış, metnin imlasında ise modern Arapça nahiv ve ilkeleri takip edilmiştir.

Tahkikli neşirde kullanılan artı (+) işareti, sonuna konulduğu ibarenin veya kelimenin işaret edilen nüshada fazla/*ziyade* olduğunu, eksi (-) işareti ise sonuna konulduğu kelimenin yahut cümlenin işaret edilen nüshada mevcut olmadığını göstermektedir. İki noktanın (:) konulduğu ibarenin ise metinde tespit edilen kavramdan farklı olduğunu ifade etmektedir.

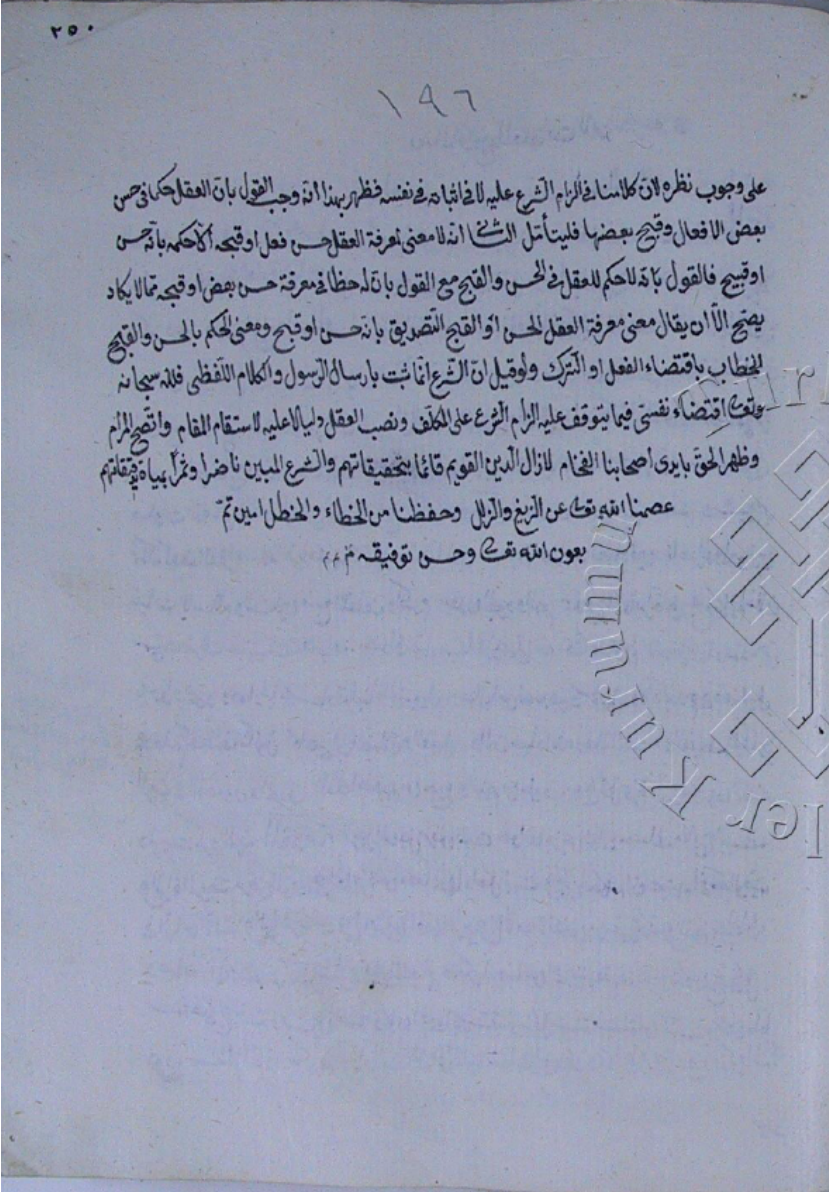

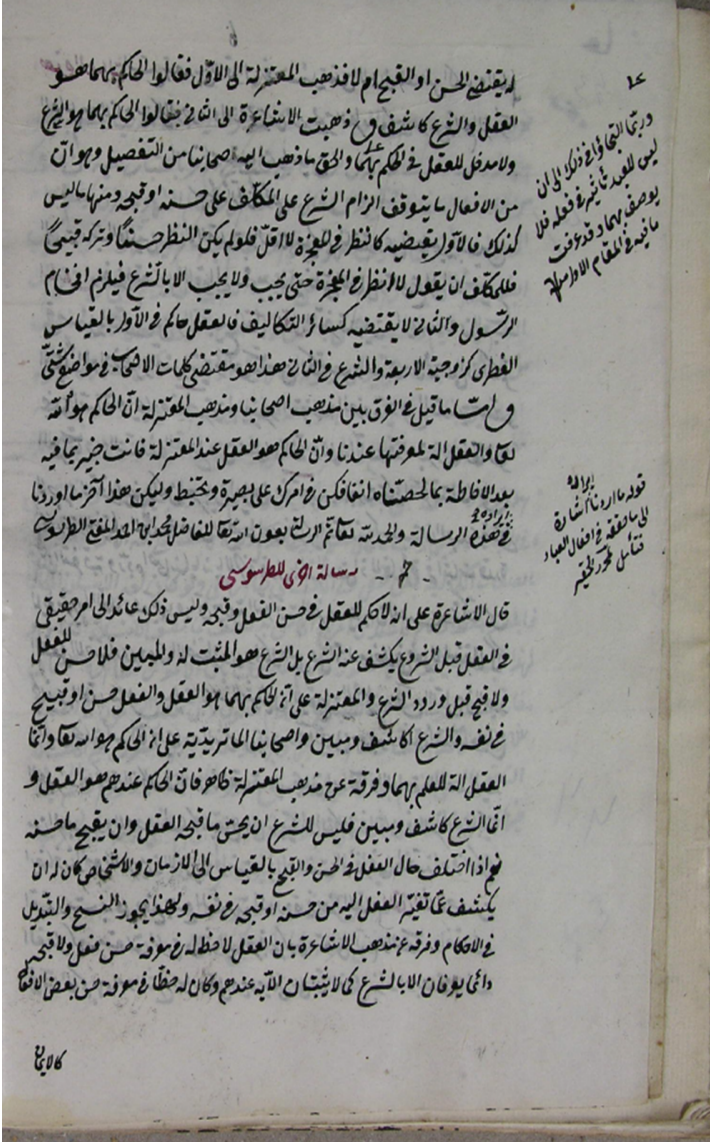
ونكره فيما فلذلك ان يقول لا انظر في المعز حتى يجيب ولا يجب الا بالشرع فيلزم اتمام الرسول والناظر
لا يقتضيه كمال التكليف فالعقل حكم في الاول بالقياس الفطري كزوجية الدابة والشرع في الثاني هذا هو
مقتضى كلمات الاصحاب في مواضع شتى وانما قيل في الفرق بين مذهب اصحابنا ومذهب المعتزلة ان الحاكم
هو الله تعالى والعقل الذي يعرفها عندنا وان الحاكم هو العقل عند المعتزلة فانت خير ما فيه بعد الاحاطة بالخصاه
انفا كان في امرك على بصيرة ولا تحبط ولكن هذا اخر ما اردنا ليراده في هذه الرسالة والحمد لله تعالى
تم الرسالة بعون الله تعالى للفاضل محمد بن احمد الفهري بطرسوس

قوله ما اردنا المراد به
استدراك ما حقق
خالفه في العبادات
مخبره

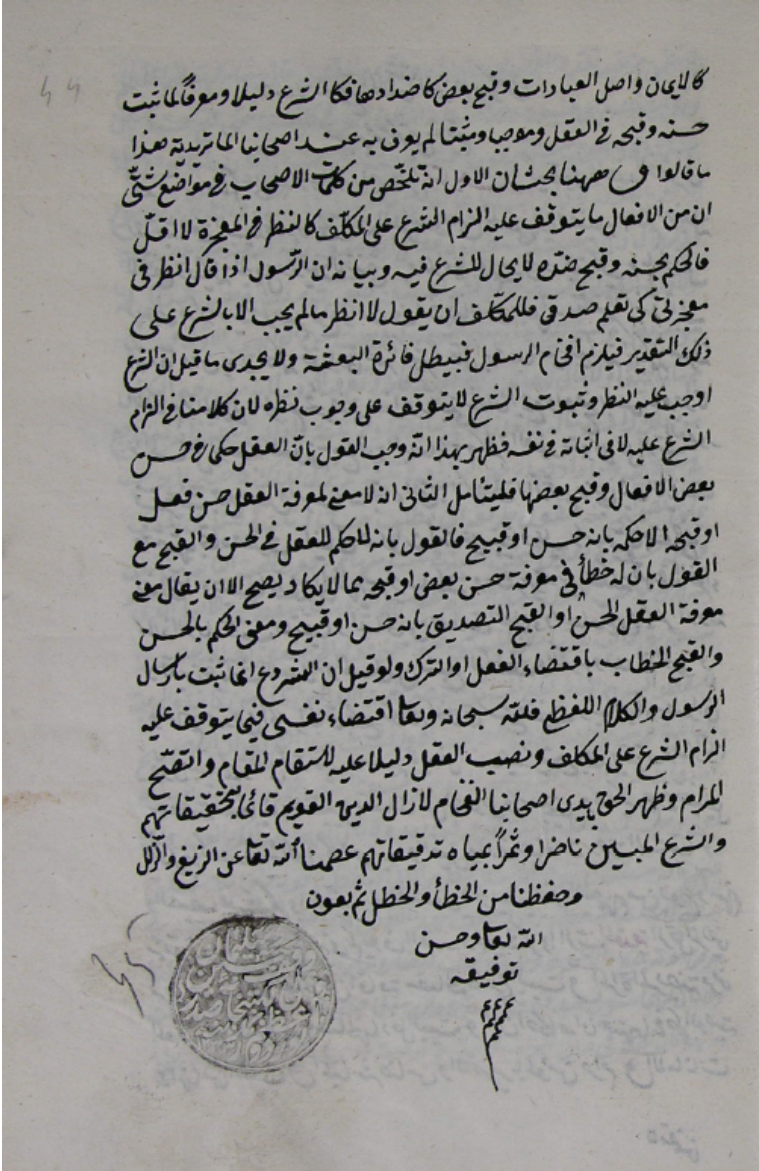
رسالة اخرى للطرسوسي

فالاشارة على انه لا حكم للعقل في حسن الفعل وقبحه وليك عائد الى الحقيقي في الفعل قبل الشرع يكشف عنه الشرع
بل الشرع هو المبتدئ والبيّن فلا حسن للفعل والاقبح قبل ورود الشرع والمعتزلة على ان الحاكم هما هو العقل والفعل
حسن او قبح في نفسه والشرع كاشف وسبين واصحابنا الماتريدية على ان الحاكم هو الله تعالى وانما العقل الذي
للعلم بهما وفرق بين مذهب المعتزلة ظاهر فان الحاكم عندهم هو العقل وانما الشرع كاشف وسبين فليس للشرع
ان يحسن ما قبحه العقل وان يقبح ما حسنه نعم اذ اختلف حال الفعل في الحسن والقبح بالقياس الى الايمان
والاستحسان كما ان لا يشك في تغير الفعل اليه من حسنه او قبحه في نفسه ولهنا يجوز التخي والتبدل في الاحكام
وفرقة من مذهب الاشاعرة بان العقل للحظ في معرفة حسن فعله والاقبح دائما يعرف ان الا بالشرع كما لا يشك
الآب عندهم وكان لحظ في معرفة حسن بعض الافعال كالايان واصل العبادات وقبح بعض كاضدادها
فكان الشرع دليلا ومعرفا لما ثبت حسنه وقبحه في العقل وموجبا ومثبتا يعرف به عند اصحابنا الماتريدية
هذا ما قالوا ومنه سبحانه الاول انه تلخص من كلمات الاصحاب في مواضع شتى ان من الافعال ما يتوقف
عليه الزام الشرع على الكلف كالنظر في المعز لا اقل فلكم بحسنه وقبحه لاجل الشرع فيه وبيانه ان الرسول
اذا قال انظر في معز حتى تعلم صدق فلذلك كلف ان يقول لا انظر ما لم يجب الا بالشرع على ذلك التقدير فيلزم
اتمام الرسول فيبطل فاشارة البعثة ولايجرى ما قبل ان الشرع اوجب عليه النظر وشبوت الشرع لا يتوقف
على

Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1017, vr. 196^a Son Sayfa

Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Burdur İl Halk Ktp., nr. 730/6, vr. 43^b İlk Sayfa

Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Burdur İl Halk Ktp., nr. 730/6, vr. 44^a
 Son Sayfa

B. Tahkikli Metin

[تلويح إلى الترجيح في مسألة التحسين والتقيح]

قال⁵⁹ الأشاعرة: ⁶⁰ على أنه لا حكم للعقل في حسن الفعل وقبحه، وليس ذلك عائداً إلى أمر [196ظ]/ حقيقي في الفعل قبل الشرع، ⁶¹ يكشف عنه الشرع؛ بل الشرع هو المثبت له والمبين؛ فلا حسن للفعل ولا قبح قبل ورود الشرع، والمعتزلة⁶² على أن الحاكم بهما هو العقل، والفعل حسن أو قبيح في نفسه، والشرع كاشف ومبين، وأصحابنا الماتريدية على أن الحاكم هو الله تعالى، وإنما العقل آلة للعلم بهما.

وفرقة⁶³ عن مذهب المعتزلة ظاهر؛ فإن الحاكم عندهم هو العقل، إنما الشرع كاشف ومبين فليس للشرع أن يحسن ما قبحه العقل، وأن يقبح ما حسنه.

نعم، إذا اختلف حال الفعل في الحسن والقبح بالقياس إلى الزمان والأشخاص كان له أن يكشف⁶⁴ عما تغير الفعل إليه من حسنه أو قبحه في نفسه؛ ولهذا يجوز النسخ والتبديل في الأحكام.

وفرقة⁶⁵ عن مذهب الأشاعرة بأن العقل لا حظ له في معرفة حسن فعل ولا قبحه دائماً، [ولا] يعرفان إلا بالشرع كما لا يثبتان إلا به عندهم، وكان له حظاً في معرفة حسن بعض الأفعال كالإيمان، وأصل العبادات وقبح بعض كأضدادها؛ فكان الشرع دليلاً ومعرفةً لما ثبت حسنه وقبحه في العقل، وموجباً ومثبتاً [لما] لم يعرف به عند أصحابنا الماتريدية. هذا ما قالوا.

وهنا بحثان: الأول: أنه تلخص من كلمات الأصحاب في مواضع شتى أن من الأفعال ما يتوقف عليه إزام الشرع على المكلف كالنظر في المعجزة لا أقل، والحكم بحسنه وقبحه ضده لا بحال⁶⁶ للشرع فيه.

وبيانه: أن الرسول إذا قال: انظر في معجزتي كي تعلم صدقي فللمكلف أن يقول: لا أنظر ما لم يجب إلا بالشرع على ذلك التقدير فيلزم إزام الرسول فيبطل فائدة البعثة.

[196و] على وجوب نظره؛ /ولا يجدي ما قيل: إن الشرع أوجب عليه النظر، وثبوت الشرع لا يتوقف لأن كلامنا في إزام الشرع عليه لا في إثباته في نفسه.

فظهر بهذا أنه وجب القول بأن للعقل⁶⁷ حكماً في حسن بعض الأفعال وقبح بعضها فليتنامل.

الثاني: أنه لا معنى لمعرفة العقل حسن فعل أو قبحه إلا حكمه بأنه حسن أو قبيح فالقول: بأنه لا حكم للعقل في الحسن والقبح مع القول: بأن له حظاً⁶⁸ في معرفة حسن بعض أو قبحه مما لا يكاد يصح إلا أن

59 ر - قال.

60 ر: فالأشاعرة.

61 ب: الشروع.

62 عطف على «قال الأشاعرة».

63 يعني فرق مذهب الماتريدية عن مذهب المعتزلة.

64 والضمير راجع إلى العقل.

65 يعني فرق مذهب الماتريدية عن مذهب الأشاعرة.

66 ب: بحال.

67 ر ب: العقل؛ وما أثبتناه هو موافق للموضع والمعنى.

68 ر: خطأ.

يُقال: معنى معرفة العقل الحسن أو القبح التصديق بأنه حسن أو قبيح،⁶⁹ ومعنى الحكم بالحسن والقبح الخطاب باقتضاء الفعل أو الترك.

اقتضاء نفسي فيما -سبحانه وتعالى- ولو قيل: إنَّ الشرع⁷⁰ إنما ثبت بإرسال الرسول، والكلام اللفظي فله يتوقف عليه إلزام الشرع على المكلف، ونُصب⁷¹ العقل دليلاً عليه لِاسْتِقَامَ المقام، واتَّضح المرام، وظهر الحقُّ بأيدي أصحابنا الفخام لا زال الدين القويم قائماً بتحقيقاتهم، والشرع المبين ناضراً ثمرًا بيمياه تدقيقاتهم.

عصمنا الله تعالى عن الزيغ والزلل وحفظنا من الخطأ والخطل آمين.⁷² تَمَّ بعون الله تعالى وحسن توفيقه.

C. Tercüme

Tarsûsî'nin Hüsün ve Kubuh'a Dair "Telvîh^{um} ila't-Tercîh fî mese'leti't-Tahsîn ve't-Takbîh" Adlı Risâlesinin Tercümesi

Eş'arîler [hüsün ve kubuh hakkında] şöyle dediler: Fiilin hüsün ve kubuh oluşuna ilişkin aklın bir hükmü yoktur. Ayrıca bu hüküm, şerî'atten önce fiilde bulunan gerçek bir duruma/şeye de râci değildir.

672 Aksine bunu keşfeden yalnızca şerî'atın kendisidir. Dahası fiillerdeki hüsün ve kubuha ilişkin hüküm, şerî'at tarafından tespit edilir ve açıklanır. Dolayısıyla şerî'attan önce fiile ait bir hüsün ve kubuh söz konusu değildir.

Mu'tezile ise hüsün ve kubuh konusunda hükmedenin akıl olduğunu ve fiilin kendi kendinde/bizâtihi iyi veya kötü olduğunu ve şerî'atın ise sadece bunu açığa çıkarıp açıkladığını söylemiştir.

Ashâbımız olan Mâtürîdîler ise hüsün ve kubuh konusunda hükmedenin Allah olduğunu ve aklınsa bu konuda bir vasıta/alet olduğunu kabul etmişlerdir.

Mâtürîdîler ve Mu'tezile arasındaki fark ise açıktır. Nitekim Mu'tezile'ye göre bu konuda hükmeden akıldır. Şerî'atsa bu hükmü açı-

69 ب: قبح.

70 ب: الشروع.

71 عطف على جملة «ولو قيل إنَّ الشرع».

72 ب - آمين.

ğa çıkararak ve açıklayandır. Dolayısıyla şerî'at, aklın kötü gördüğü şeyi iyi kılamaz ve iyi gördüğü şeyi ise kötü kılamaz.

Evet, zamana ve fertlere nispetle fiilin hüsün ve kubuh konusundaki durumu değişiklik gösterdiğinde akıl, fiilin zâtında/kendisinde hüsün veya kubuh açısından değişeni açığa çıkarabilir. İşte bundan dolayı hükümlerde nesih ve tebdîl/değişim mümkündür.

Mâtürîdîler'in Eş'arîler'den farkı ise Eş'arîler'e göre aklın sürekli olarak fiilin hüsün ve kubuhunu bilmede bir payı yoktur. Bundan dolayı hüsün ve kubuh yalnızca şerî'atle bilinirler. Aynı şekilde bu hüsün kubuh ancak şerî'atle sabit olurlar.

Mâtürîdî ashâbımıza göre ise aklın, -imân ve ibâdetlerin asılları gibi- bazı fiillerin iyi olduğunu bilmede fonksiyonu/payı olduğu gibi -imân ve ibâdetlerin zıtları olan şeylerdeki gibi- bazı fiillerin de kötü olduğunu bilmede fonksiyonu/payı vardır. Dolayısıyla şerî'at, akılda iyi ve kötü oluşu sabit olan şey/fiil için bir rehber/delil ve bir tanıtıcı olmuştur ve aklın bilemediği şeyi ise zorunlu kılan ve ispat edendir. İşte bu, Mâtürîdîler'in ifade ettiği şeydir.

Burada [incelenmesi gereken] iki konu vardır. Birincisi: Muhtelif bağlamlardan Mâtürîdî dostların sözlerinden özetlenebilecek şey şudur: Fiillerden bazısı, şerî'atın mükellefi zorunlu kıldığı şeye dayanır. Örneğin mu'cize hakkında nazar etmek ve bunun iyi olduğuna ve de aksi duruma ise kötü olduğuna hükmetmek. Fakat bunda şerî'atın bir dahli ve rolü söz konusu değildir.

Bunun açıklaması şudur: Şayet peygamber "Benim doğruluğumu anlamak için ortaya koyduğum mu'cizeme bak!" derse mükellefinse "Şerî'at zorunlu kılmadıkça mu'cizeni dikkate almayacağım." deme hakkı vardır. Bu duruma göre peygamberin [iddiası konusunda] susturulmuş olması zorunlu olmuş olur ve dolayısıyla peygamber göndermenin faydası iptal olmuş olur. Ayrıca "Şerî'at bu kimseye nazarı zorunlu kılmalıdır ve şerî'atın subûtu ise bu kişinin nazarının zorunlu kılınmasına bağlı değildir. Çünkü bizim sözümüz şerî'atın ona zorunlu kılınmasıdır,

yoksa onun kendi kendinde ispat edilmesi değildir.” denilmesi de hiçbir fayda ve yarar vermez. Dolayısıyla bununla ortaya çıkmıştır ki “Aklın, fiillerin bazısının iyi olduğunu ve bazısının da kötü olduğunu bilme konusunda bir hükmü vardır.” görüşünü ifade etmek zorunlu olmuştur. Bu iyice düşünölsün.

İkincisi: Aklın bir fiilin iyi veya kötü oluşuna ilişkin bilgisinin anlamı, aklın bu fiilin iyi veya kötü oluşuna dair hükmüdür.

Nitekim aklın, hüsün ve kubuh hakkında bir hükmünün olmadığını söylemenin yanı sıra aklın bazı şeylerin iyi bazı şeylerin ise kötü olduğunu bilmede bir fonksiyonu/payı olduğunu söylemek neredeyse doğru olamayan bir şeydir. Ancak bu iddia, “Aklın, hüsün ve kubuhu bilmesinin anlamı aklın, o şeyin iyi veya kötü olduğunu doğrulamasıdır. Yine aklın bir şeyin hüsün ve kubuhuna hükmetmenin manası ise eylemi veya terki gerektirmesiyle beraber hitaptır.” denilmesi durumunda doğru olmuş olur.

674
OMÜİFD

Şayet şerî‘at elçinin/peygamberin gönderilmesi ve lafzî kelâmla sabit olursa şerî‘atın mükellefi zorunlu tutmasının bağlı olduğu şey konusunda iktizâ-yı nefsî Allah’a ait olur ve akıl rehber/delil kılınsaydı bu durumda durum düzelir, amaç açığa kavuşur ve hak, büyük ashâbımızın eliyle ortaya çıkardı. Böylece doğru din bunların tahkikatlarıyla ayakta kalmaya devam ediyor apaçık şerî‘atsa onların tetkiklerinin/incelemelelerinin suyuyla aydın/parlak bir ürün olmayı sürdürmektedir.

Allah bizi hatalardan sapmadan ve yanılmadan korusun ve bizi hata ve yanlışlardan muhafaza eylesin. [Risâle], Allah’ın yardımı ve en güzel tevfiğiyle tamamlanmıştır.

Kaynakça

- Abdîlbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu‘cemü’l-müfêhres li-elfâzîl-‘Kur’âni’l-Kerîm*. Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 2015.
- Abdülkâhîr el-Bağdâdî, Ebû Mânsûr. *Uşûlü’l-dîn*. Beyrût: Dâru’l-Kütübîl-‘İlmiyye, 2. Basım, 1346/1928.

- Alâuddin Arabî. *Haşiye 'ale'l-muqaddimati'l-erba'a*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 2027, 61b-82b.
- Âmidî, Seyfuddin. *el-İhkâm fi uşûli'l-ahkâm*. thk. Abdürrezzâk Afifi. Riyâd: Dârü's-Samî'î li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1. Basım, 1424/2003.
- Ayengin, Tevhit. "Hüsün - Kubuh Tartışmaları Ve İslam Hukukunun Kökeni Üzerine". *EKEV AKADEMİ DERGİSİ* 32/57 (2012), 191-207.
- Beyâzîzâde, Kemâlüddin Ahmed b. Hasan. *İşârâtü'l-merâm li-'ibârâti'l-İmâm*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1428/2007.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1997.
- Bolelli, Nusrettin - Doğan, Adem. "Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'nin Hayatı ve Eserleri". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2019), 285-309. <https://doi.org/10.34085/buifd.532518>
- Borsbuğa, Mustafa. "Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'nin İrâde-i Cüz'iyeye ve İnsan Fiillerine Dair 'Ta'dilü'l-akvâl fi mes'eleti halki'l-'a'mâl' Adlı Muhtasar Risâlesinin İnceleme, Tahkik ve Tercümesi". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 3/2 (Aralık 2020), 215-246. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4394252>
- Bursevî, Muhammed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1. Basım, 1333/1914.
- Çelebi, İlyas. "Hüsün ve Kubuh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/59-63. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Demir, Recep. *Kur'an'ın Şii Yorumu*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2019.
- Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed. *Kitabü't-tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Arûşî. Ankara: Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1. Basım, 1423/2003.
- Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, thk. Mecdî Bâslûm Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Ebü'l-Berekât en-Nesefî, Hâfızuddin Abdullah b. Ahmed. *Şerhü'l-'umde*. thk. Abdullah Muhammed Abdullah İsmâîl. Kâhire: el-Mektetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1. Basım, 2012/1432.
- Gazzâlî, Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Müstasfâ min 'ilmi'l-uşûl*. thk. Muhammed Süleymân el-Eşkar. 2 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1417/1997.
- Güldü, Şule. "Fıkıh Usûlü Ve Kelamın Kesiştiği Nokta; Hüsün-Kubuh Zemininde İnsan Fiili, Samsûnîzâde'nin Hâşiyetü's-Suğrâ ale'l-mukaddimâti'l-Erbaa'sının Değerlendirme ve tahkiki". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 34 (2019), 469-499.

- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 9 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2003.
- Kâdî Abdülcebbar, Ebü'l-Hasen. *Şerhü uşûli'l-ğamse*. thk. Abdülkerim Osmân. Kâhîre: Mektebetü Vehbe, 3. Basım, 1416/1996.
- Kahraman, Abdullah. "Tarsûsî Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/115-116. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Kevserî, M. Zâhid. *et-Tahrîrü'l-vecîz fî mâ yebteğîhi'l-müstecîz*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1413/1993.
- Korkmazgöz, Rıza. "Gazâlî'de Hüsün-Kubuh Meselesi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2015), 31-60.
- Köksal, Asım Cüneyd. "İslâm Hukuk Felsefesinde Fiillerin Ahlâkîliği Meselesi". *İslam Araştırmaları Dergisi* 28 (2012), 1-43.
- Köksal, Asım Cüneyd. "Osmanlılarda Mukaddimât-ı Erbaa Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/27 (2016), 101-132.
- Muhammed b. Hasan el-Hâc. *Hâşiye 'ale'l-mukaddimati'l-erba'a mine't-Telvih*. İstanbul: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 1005, 115b-125a.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed. *Tebşiratü'l-edille fî uşûli'd-dîn*. thk. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 1423/2003.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed. *Tebşiratü'l-edille fî uşûli'd-dîn*. thk. Hüseyin Atay. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 1425/2004.
- Özdemir, İbrahim. "Mu'tezile'de Hüsün-Kubuh ve Kelâmî Ta'lîl". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2019), 11-35.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtîhu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 3. Basım, 1999.
- Râzî, Fahreddin. *el-Muḥaṣṣal: Efḳârü'l-müteḳaddimîn ve'l-müte'ahḫîrîn min'l-ḥükemâ ve'l-müteḳellimîn*. thk. Hüseyin Atay. Kâhîre: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1. Basım, 1411/1991.
- Sadrüşşerî'a es-Sânî, Ubeydullah b. Mes'ûd. *Şerhü ta'dîli'l-'ulûm*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Muradmolla, 1333, 95a-201b.
- Sarıkaya, Yaşar. *Merkez ile Taşra Arasında Bir Osmanlı Âlimi: Ebû Said el-Hâdimî*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 1. Basım, 2018.
- Tabersî, Ebû Alî Emînüddîn. *Mecmau'l-beyân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Murtezâ, 2006.
- Tarsûsî, Mehmed Efendi. *Hâşiye 'alâ envâri't-tenzîl ve esrâri't-te'vîl*. İstanbul: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 414,
- Tarsûsî, Mehmed Efendi. *Hâşiye 'alâ hâşiyeti Kul Ahmed 'ale'l-fevaidi'l-fenâriyye*. İstanbul: H. Selim Ağa Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, 688,

- Tarsûsî, Mehmed Efendi. *Hâşiye 'alâ risâleti isbâtî'l-vâcib ve havâşîhâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttâb, 1172,
- Tarsûsî, Mehmed Efendi. *Hâşiye 'alâ tefsîri sûreti yâsîn*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3699,
- Tarsûsî, Mehmed Efendi. *Hâşiyetü't-Tarsûsî 'alâ mir'âtî'l-usûl*. İstanbul: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 932,
- Tarsûsî, Mehmed Efendi. *Kıssatü Yûsuf*. Ankara: Ankara Milli Kütüphane, Adana İl H., 630,
- Tarsûsî, Mehmed Efendi. *Kifâyetü'l-ma'tûrât fi'l-'amel bi-rub 'i'l-mukantarât*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar, 904,
- Tarsûsî, Mehmed Efendi. *Miftâhu'l-hulâsa li'l-miftâh*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kasıdecizade, 736,
- Tarsûsî, Mehmed Efendi. *Şerhu tuhfeti'l-mülûk*. Ankara: Milli Kütüphane, Adana İl Halk., 1041,
- Tarsûsî, Mehmed Efendi. *Ta'dilü'l-aqvâl fi mes'eleti hâkî'l-'a'mâl*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 1017, 195b-196a.
- Tarsûsî, Mehmed Efendi. *Telvîhun ila't-tercîh fi mes'eleti't-tahsîn ve't-takbîh*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Râşid Efendi, 1017, 96a-96b.
- Yalçın, Ebubekir. "Ebü'l-Muîn en-Nesefî'ye Göre Hüsün ve Kubuh Meselesinin Tahlili". *Diyanet İlmî Dergisi* 56/2 (2020), 335-358.
- Yaltkaya, Mehmed Şerafeddin. "Mutezile ve Hüsün ve Kubuh". *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 1/2 (1926), 100-116.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1987.

